

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری
رساله دوره دکتری رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

نقش مکان در احکام جزایی اسلام

استاد راهنما:

دکتر محمدصادق علمی سولا

استاد مشاور:

دکتر محمدحسن حائری

نگارنده:

سلمان علیان الله مرزی

بهمن ماه ۱۳۹۸

ص تأییدیه دفاع

اصالت‌نامه رساله دانشگاه فردوسی مشهد

نظر به اتمام تدوین رساله ■ پایان‌نامه □ با عنوان «نقش مکان در احکام جزایی اسلام» و کد ----- موارد ذیل را متعهد می‌شویم:

- این رساله و دستاوردهای آن حاصل پژوهش انجام شده اینجانبان بوده و از صحت و اصالت برخوردار است.
- در استفاده از نتایج سایر پژوهش‌ها به مرجع مورد استفاده استناد شده است.
- کلیه حقوق مترتب از این اثر شامل مستندات، مقاله، اختراع، دانش فنی، کتاب، نرم‌افزار، تجهیزات ساخته‌شده و ... متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد؛ دانشگاه می‌تواند نسبت به ثبت و نشر آن در هر قالبی، بدون نیاز به کسب اجازه از استادان راهنما و دانشجو و یا پرداخت حق‌الزحمه، اقدام نماید.
- هر نوع بهره‌برداری و انتشار دستاوردهای این اثر، واگذاری اطلاعات به دیگران یا چاپ و تکثیر، نسخه‌برداری، ترجمه و اقتباس از این اثر بدون مجوز معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه ممنوع است.
- حقوق مادی و معنوی تمام افرادی که در به دست آمدن نتایج اثر تأثیرگذار بوده‌اند در بهره‌برداری و انتشار دستاوردهای آن رعایت می‌شود.
- در کلیه مراحل انجام این رساله، مفاد "منشور و موازین اخلاق پژوهش" رعایت شده و هیچ یک از مصادیق تخلفات پژوهشی مندرج در دستورالعمل "نحوه بررسی تخلفات پژوهشی" و قانون "پیشگیری و مقابله با تقلب در زمینه آثار علمی" رخ نداده است.

اینجانب با آگاهی از اینکه گزارش نهایی رساله در مرکز اطلاع‌رسانی و کتابخانه مرکزی دانشگاه به عنوان سند رسمی بایگانی می‌گردد و مطابق ضوابط در دسترس مراجعان قرار می‌گیرد، متعهد می‌شوم که این گزارش نسخه نهایی بوده و پس از ارسال امکان هیچ‌گونه تغییری وجود نخواهد داشت.

دانشجو: سلمان علیان الله مرزی

شماره دانشجویی: ۹۰۶۶۸۰۵۱۱۷

گروه: فقه و مبانی حقوق اسلامی

تاریخ و امضا

رساله / پایان‌نامه انجام شده توسط دانشجو مطابق آیین‌نامه‌ها و قوانین مصوب فوق‌الذکر با استفاده از ابزارهای موجود نظیر همانندجویی و سایر جستجوهای عمومی اینترنتی بررسی شد و مورد تأیید اینجانبان می‌باشد.

استاد راهنمای اول: محمد صادق علمی سولا

مرتبه علمی: استادیار

دانشکده / دانشگاه: دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری / دانشگاه فردوسی مشهد

تاریخ و امضا

تقدیم به:

به پیشگاه پیامبر عظیم الشان(ص) و اهل بیت پاکش(ع) که پیوسته راهنمای ما انسان‌ها بوده و هستند، و امام خمینی(ره) که استقلال و خودباوری و بیداری را برای ما و جهان اسلام، به ارمغان آورده‌اند و پدر و مادرم و معلمان و استادان حوزه و دانشگاهم، که شخصیت مرا ساخته‌اند.

تشکر و قدردانی:

اکنون که به کمک و یاری خداوند منان این مجموعه به پایان رسید، بر خود واجب و لازم می‌دانم از اساتید گرامی جناب آقای دکتر محمد صادق علمی سولا، که همواره با سعی صدر راهنمای اینجانب در انجام پژوهش و نگارش این رساله، بوده‌اند و همچنین از استاد مشاور گرامی، جناب آقای دکتر محمد حسن حائری به خاطر راهنمایی‌های ارزنده، و نیز از جناب آقای دکتر ناصری که موضوع رساله را با راهنمایی‌های ایشان انتخاب کردم و از مدیر گروه محترم جناب آقای دکتر فخلعی که از ارشاد و راهنمایی این جانب دریغ نفرموده‌اند، و همچنین از کلیه اساتید دوره دکتری و کارمندان دانشکده الهیات و دانشگاه فردوسی که مرا در حل و فصل مشکلات و تدوین رساله یاری رسانده‌اند، کمال تشکر را دارم.

بسمه تعالی

مشخصات رساله/پایان نامه تحصیلی دانشجویان

دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان رساله/پایان نامه: نقش مکان در احکام جزایی اسلام

نام نویسنده: سلمان علیان که مرزی

نام استاد راهنما: دکتر محمد صادق علمی سولا

نام استاد مشاور: دکتر محمدحسن حائری

دانشکده: الهیات و معارف اسلامی	گروه: فقه و مبانی حقوق اسلامی	رشته تحصیلی: الهیات و معارف اسلامی - فقه و مبانی حقوق اسلامی
تاریخ تصویب: ۹۴/۱۲/۱۷	تاریخ دفاع: ۹۸/۱۱/۲۷	
مقطع تحصیلی: دکتری ●	تعداد صفحات: ۲۲۱	

چکیده رساله:

درفقه و حقوق اسلام، اهمیت زیادی برای مکان‌های مقدس و متبرکه نظیر حرم مکه، مدینه و مشاهد امامان معصوم(ع) و بلاد اسلامی و حفظ حرمت آن اماکن و رعایت مصالح مسلمانان، داده شده است. در این نوشتار آن چه مطمح نظر است، نقش مکان در احکام جزایی اسلام است. بر این اساس، پرسش اصلی این است که از دیدگاه فقیهان امامی، چگونه مکان در احکام جزایی اسلام نقش دارد؟ یعنی چگونه مکان در سقوط (نفی) مجازات، تغلیظ دیه، تشدید مجازات و تأخیر اجرای حکم، نقش دارد؟ با استناد به ادله و روایات به عنوان یکی از منابع استنباط احکام و قواعد موجود و با ابزار استنادی و کتابخانه‌ای این دستاورد حاصل شد که مکان در احکام جزایی اسلام نقش دارد، یعنی مکان در سقوط (نفی) مجازات نقش دارد؛ نظیر شرب خمر توسط کافر ذمی در منزلش که مشمول حد نیست، همچنین مکان، در تغلیظ دیه و تشدید مجازات و تأخیر اجرای حکم، نقش دارد؛ مثل قتل در حرم مکه معظمه و پیامبر(ص) و امامان معصوم(ع) که از قاتل، یک دیه کامل و یک سوم دیه گرفته می‌شود و ارتکاب زنا در آن اماکن، موجب تعزیر علاوه بر حد می‌شود و نیز مثل ارتکاب قتل در خارج از حرم الهی و پیامبر(ص) و امامان معصوم(ع) و پناه به آن اماکن، که باعث تأخیر اقامه حد می‌شود؛ تا مجرم از حرم بیرون رود. مشهور فقیهان، دلیل تغلیظ دیه و تشدید مجازات و تأخیر اجرای حکم را احترام اماکن یاد شده، ذکر کرده‌اند و حفظ احترام آن اماکن، به دلیل روایات و سایر دلایلی که نقل شد، واجب و غیر قابل انکار است در موضوع تأخیر و سقوط مجازات، اصل احتیاط و احادیث مربوط به درء حد نیز، این دیدگاه را تقویت می‌نماید.

کلید واژه:	امضای استاد راهنما:
۱. تأخیر مجازات	
۲. تشدید مجازات	
۳. تغلیظ دیه	
۴. سقوط مجازات	تاریخ:
۵. قوانین کیفری در مکان	

فهرست مطالب

مقدمه

- الف) تبیین موضوع پژوهش ۱۵
- ب) پیشینه‌ی پژوهش ۱۶
- ج) پرسش‌ها ۱۷
- سؤال اصلی ۱۷
- سؤالات فرعی ۱۷
- د) فرضیه پژوهش ۱۷
- فرضیه اصلی ۱۷
- فرضیه‌های فرعی ۱۷
- ه) روش پژوهش ۱۸
- و) ساختار پژوهش ۱۸
- ز) محدودیت‌های پژوهش ۱۹

فصل اول: مفاهیم و کلیات

- مبحث اول: مکان در لغت و اصطلاح ۲۳
- گفتار اول: مکان در لغت ۲۳
- گفتار دوم: مکان در اصطلاح ۲۵
- بند اول: مکان در اصطلاح متکلمین ۲۵
- بند دوم: مکان در اصطلاح فلاسفه ۲۶
- بند سوم: مکان در اصطلاح فقه ۲۷

۳۳	جمع بندی .....
۳۳	مبحث دوم: اماکن مقدس .....
۳۳	گفتار اول: مفهوم مکان مقدس .....
۳۴	گفتار دوم: مصادیق مکان مقدس .....
۳۷	۱- حرم .....
۴۰	۲- مشاهد مشرفه .....
۴۴	۳- مساجد .....
۴۶	مبحث سوم: مفهوم تغلیظ و تشدید و تأخیر .....
۵۱	مبحث چهارم: مفهوم جرم و مجازات .....
۵۱	گفتار اول: جرم از منظر اهل لغت و قرآن .....
۵۴	گفتار دوم: جرم از منظر فقه .....
۵۷	گفتار سوم: تقسیم بندی جرایم در فقه و حقوق اسلام .....
۶۰	گفتار چهارم: ملاک جرم بودن اعمال در اسلام .....
۶۳	گفتار پنجم: مفهوم مجازات .....
۶۳	بند اول: مجازات در لغت و اصطلاح .....
۶۶	بند دوم: اقسام مجازات .....

فصل دوم: نقش مکان در صدور احکام جزایی اسلام

۷۷	مبحث اول: نحوه تأثیر مکان در مجازات .....
۸۰	مبحث دوم: حدود و تعزیرات .....
۸۰	گفتار اول: زنا در مکان شریف .....
۸۳	ادله تشدید مجازات زنا در مکان های شریف .....
۸۳	دلیل اول: عدم خلاف .....

- ۸۴ ..... دلیل دوم: عموم تعلیل در روایات
- ۸۵ ..... نتیجه گیری
- ۸۶ ..... گفتار دوم: تعمیم تشدید حکم حد (زنا) از ماه رمضان به کل مکان شریف
- ۸۹ ..... گفتار سوم: دیدگاه فقیهان درباره حکم عقوبت اضافی (تشدید مجازات)
- ۹۱ ..... گفتار چهارم: نقش مکان در حکم شرب خمر
- ۹۱ ..... بند اول: شرب خمر مسلمان در مکان
- ۹۳ ..... بند دوم: شرب خمر کافر در مکان
- ۱۰۰ ..... گفتار پنجم: نقش مکان در احکام ربا
- ۱۰۰ ..... بند اول: ربا در آینه فقه اسلام و قانون مجازات اسلامی
- ۱۰۲ ..... بند دوم: ربا بین مسلمان و اهل حرب
- ۱۰۷ ..... گفتار ششم: نقش مکان در احکام محاربه
- ۱۱۲ ..... گفتار هفتم: نقش مکان در احکام ارتداد
- ۱۱۷ ..... مبحث دوم: قصاص و دیات
- ۱۱۷ ..... گفتار اول: جنایت بر اعضا در اماکن مقدس
- ۱۱۹ ..... گفتار دوم: قتل در اماکن مقدس
- ۱۱۹ ..... بند اول: قتل در حرم الهی
- ۱۲۳ ..... بند دوم: قتل در حرم مدینه و مشاهد مشرفه (ع)
- ۱۲۷ ..... بند سوم: تشدید و تغلیظ دیه در تمام انواع قتل
- ۱۳۱ ..... گفتار سوم: قتل مسلمان در سرزمین کفر و اسلام
- ۱۳۱ ..... بند اول: اتلاف جان مسلمان توسط کافر
- ۱۳۱ ..... الف) اتلاف جان مسلمان توسط کافر در سرزمین اسلامی
- ۱۳۲ ..... ب) اتلاف جان مسلمان توسط کافر در سرزمین کفر

بند دوم: اتلاف جان مسلمان توسط مسلمان ۱۳۳

الف) اتلاف جان مسلمان توسط مسلمان در سرزمین اسلامی ۱۳۳

ب) اتلاف جان مسلمان توسط مسلمان در سرزمین کفر ۱۳۳

فصل سوم: نقش مکان در اجرای احکام جزایی اسلام

مبحث اول: اقامه حد در مکان‌های مقدس ۱۴۶

گفتار اول: اقامه حد و عدم اقامه حد در حرم الهی ۱۴۶

بند اول: ورود اتفاقی مجرم به حرم ۱۵۱

بند دوم: اجرای مجازات در حرم برای مرتکبان جرم در داخل حرم ۱۵۳

بند سوم: ورود کافر به حرم ۱۵۶

بند چهارم: تفاوت میان انواع جرائم در مسئله ورود به حرم ۱۵۹

بند پنجم: سخت‌گیری نسبت به مجرم پناهنده به حرم جهت خروج ۱۶۵

گفتار دوم: الحاق حرم پیامبر (ص) و مشاهد مشرفه (ع) به حرم ۱۶۷

بند اول: الحاق حرم پیامبر (ص) و مشاهد مشرفه (ع) به حرم در تغلیظ دیه ۱۶۷

بند دوم: الحاق حرم پیامبر و مشاهد مشرفه به حرم در تأخیر اجرای حکم ۱۷۱

گفتار سوم: اقامه حد در مساجد ۱۸۰

مبحث دوم: اقامه حد در سرزمین دشمن ۱۸۵

نتیجه‌گیری ۱۹۳

پیشنهادات ۱۹۶

منابع و مآخذ ۱۹۷

مقدمه

درفقه و حقوق اسلام، اهمیت زیادی برای مکان‌های مقدس و متبرکه نظیر حرم مکه، مدینه و مشاهد امامان معصوم(ع) و بلاد اسلامی و حفظ حرمت آن اماکن و رعایت مصالح مسلمانان، داده شده است و در نوشتار حاضر آن چه مطمح نظر است، نقش و تأثیر مکان در احکام جزایی اسلام است؛ یعنی مقصود این است که نقش و تأثیر مکان را در اجرای مجازات و میزان شدت و ضعف و تأخیر مجازات و تغلیظ دیه و سقوط مجازات، بررسی و تحلیل کنیم.

الف) تبیین موضوع پژوهش

موضوع پژوهش در این رساله، نقش مکان در احکام جزایی اسلام می‌باشد. شرع مقدس اسلام ارتکاب جرم در برخی مکان‌ها را موجب تغلیظ دیه، تشدید، تأخیر و سقوط مجازات دانسته است. به عنوان مثال فقیهان شیعه، با استناد به برخی از آیات قرآن و روایات، ارتکاب جرم و جنایت در برخی از مکان‌های مقدس و مذهبی نظیر حرم الهی، حرم پیامبر(ص) و مشاهد مشرفه(ع) را موجب تشدید مجازات و تغلیظ دیه دانسته‌اند؛ یعنی در صورتی که به پرداخت دیه به اولیای دم حکم شود، میزان ثلث دیه کامل به عنوان تشدید یا تغلیظ، به دیه پرداختی اضافه می‌شود و یا در صورتی که در داخل حرم مرتکب زنا شود علاوه بر حد، محکوم به تعزیر نیز می‌شود. و یا در صورتی که در حرم مرتکب جرم موجب تعزیر شود، محکوم به تشدید عقوبت می‌شود.

همچنین در صورت ارتکاب جرم در حرم الهی، حرم پیامبر(ص) و مشاهد مشرفه(ع)، اجرای حکم به تعویق و تأخیر می‌افتد تا مجرم از آن جا خارج شود و نیز در صورتی که مسلمانی در سرزمین دشمن مرتکب جرمی شود، حکم اجرا نمی‌شود، و یا در صورتی که کافر در منزل خود مرتکب شرب خمر گردد، مجازات او ساقط می‌شود.

در این رساله به بررسی و تحلیل مباحث اشاره شده پرداخته‌ایم. باشد که این قدم هر چند کوچک بتواند در اقیانوس بی‌کران علم، مفید واقع شود.

ب) پیشینه‌ی پژوهش

با توجه به بررسی‌های انجام شده و جستجو در سایت‌های مختلف، مشخص شد که هیچ پایان‌نامه یا تحقیقی شبیه موضوع رساله حاضر، یافت نشده است.

تحقیقاتی که در ارتباط با مکان و کیفر انجام شده است، به تالیفی با جامعیت موضوع رساله و شیوه تقسیم‌بندی آن، برخورد نکرده‌ام و مواردی که توسط محققان انجام شد با موضوع رساله حاضر، تفاوت‌های اساسی دارد و آنها عبارتند:

۱- «نقش مقتضیات زمان و مکان در سیاست جنایی اسلام» (دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال ۱۳۹۰، فاطمه جان جان) که به میزان تأثیر گذاری مقتضیات زمان و مکان بر سیاست جنایی اسلام پرداخته است.

۲- «تأثیر مقتضیات زمان و مکان بر استنباط احکام فقهی و حقوقی» (دانشگاه تربیت معلم، سال ۱۳۹۰، فاطمه جلالی) که مبنای بحث، نظریه-قانونی ولایت فقیه و دکترین نقش تعیین‌کننده زمان و مکان در اجتهاد از سوی امام خمینی (ره) است.

۳- «تأثیر زمان و مکان در جرم و مجازات» (دانشگاه شهید بهشتی، سال ۱۳۷۸، عبد الصمدحسانی) که به تأثیر زمان و مکان در تحقق برخی از جرایم در حقوق موضوعه، پرداخته است.

۴- «بررسی عنصر زمان و مکان در جرم و مجازات» (جامعه المصطفی، ۱۳۹۰، امام بخش طهماسبی) که به چگونگی نقش و تأثیر گذاری دو عنصر زمان و مکان در قوانین موضوعه ایران پرداخته و به صورت خیلی محدود در فقه ورود کرده است.

ولی همانطوری که از عنوان رساله فوق پیداست، موضوع رساله حاضر با این عناوین یاد شده تفاوت اساسی دارد؛ چرا که در رساله حاضر، در پی بررسی این موضوع هستیم: «کارهایی که در ظرف مکان، انجام می‌شود چه تأثیری در احکام جزایی اسلام بر مبنای فقهی فقیهان، دارد.»

ج) پرسش‌ها

سؤال اصلی:

چگونه مکان در ثبوت و سقوط احکام جزایی اسلام نقش دارد؟

سوالات فرعی:

۱- چگونه مکان در تغلیظ دیه و تشدید مجازات، نقش دارد؟

۲- چگونه مکان در سقوط (نفی) مجازات، نقش دارد؟

۳- چگونه مکان در تأخیر مجازات، نقش دارد؟

د) فرضیه پژوهش

فرضیه اصلی:

مکان فی الجمله در ثبوت و سقوط احکام جزایی اسلام نقش دارد.

فرضیه‌های فرعی:

۱- مکان فی الجمله در تغلیظ دیه و تشدید مجازات، نقش دارد؛ مثل قتل در حرم مکه

معظمه که از قاتل، یک دیه کامل و یک سوم دیه گرفته می‌شود و یا ارتکاب زنا در حرم

الهی، موجب تعزیر علاوه بر حد می‌شود.

۲- مکان فی الجمله در سقوط (نفی) مجازات نقش دارد؛ مثل شرب خمر توسط کافر ذمی

در کنیسه و منزلش که موجب سقوط حد از او می‌شود.

۳- مکان فی الجمله در تأخیر و تعویق مجازات نقش دارد؛ مثل ارتکاب قتل در خارج از

حرم الهی و پناه به حرم، که اقامه حد به تأخیر می‌افتد؛ تا از حرم بیرون رود.

ه) روش پژوهش

روش انجام پژوهش، استفاده از روش توصیفی - تحلیلی - انتقادی بر مبنای طرق مرسوم استدلال فقهی می‌باشد که از طریق جستجو و بررسی در موضوع مورد بحث با استفاده از ابزار گردآوری اطلاعات اسنادی، کتابخانه‌ای و مراجعه به اکثر قریب به اتفاق کتب و مقالاتی که در این زمینه موجود است، انجام شده است و برای تکمیل تحقیق از اساتید گرامی و نرم افزار «فقه اهل بیت» و «کتابخانه مدرسه فقاہت» نیز استفاده شده است. همچنین روش تجزیه و تحلیل اطلاعات، بر مبنای روش استدلالی فقهی (ارجاع به منابع اربعه همراه با ذکر ادله طرفین و نقد و بررسی آنها) می‌باشد.

و) ساختار پژوهش

پژوهش حاضر شامل سه فصل می‌باشد؛ در فصل اول، به کلیات و تعاریف؛ یعنی به معنای مکان در لغت و اصطلاح و مفهوم اماکن مقدس و تغلیظ و تشدید و تأخیر و جرم و مجازات، پرداخته شده است. در فصل دوم، نقش مکان در صدور احکام جزایی اسلام؛ یعنی نحوه تأثیر مکان در مجازات و نقش آن در صدور حکم تغلیظ دیه و تشدید و سقوط و تخفیف مجازات، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

در فصل سوم، به بررسی نقش مکان در اجرای احکام جزایی اسلام پرداخته شده است؛ به عنوان مثال در حرم الهی، حرم پیامبر(ص) و مشاهد مشرفه(ع) و مساجد و یا در سرزمین دشمن اجرای حکم، به تأخیر و تعویق می‌افتد؛ تا مجرم از حرم و سرزمین دشمن خارج و یا از مساجد اخراج، سپس حکم اجرا شود و در پایان، نتیجه‌گیری از بحث و پیشنهادها، ارائه شده است.

ز) محدودیت‌های پژوهش

با عنایت به گستردگی احکام فقهی و کثرت تعداد کتابهای فقهی و عربی بودن آن‌ها، ترجمه این آثار، زمان زیادی برده و هزینه بالایی را از ما گرفته است، و ازطرفی فقیهان به صورت خیلی پراکنده و محدود به بحث مکان پرداخته‌اند. مشکلات دیگر پژوهش، نظرات فقهی مشترک فقیهان درباره موضوع مورد بحث بود لذا مجبور شدم به کتاب‌های بیشتری تقریباً سه برابر منابع موجود این رساله، مراجعه کنم. تا با یاری از خداوند منان و اساتید محترم و تلاش شبانه‌روزی، علی‌رغم مشغله‌ی کاری، توانستم این مجموعه را به اتمام برسانم.

فصل اول

مفاهیم و کلیات

مبحث اول: مکان در لغت و اصطلاح

گفتار اول: مکان در لغت

مکان به معنای جای، محل و جایگاه است. جمع آن: امکنه و جمع الجمع آن: اماکن^۱ و نیز به معنای موضع بودن چیزی، قرارگاه هر چیز از زمین و جای شیء^۲ و جایی است که چیزی را دربرمی‌گیرد. مثلاً مکان مصلی، جایی است که نمازگزار برای گزاردن نماز بر می‌گزیند.

در خصوص مشتقات ماده مکان میان اهل لغت اختلاف نظر وجود دارد. این واژه به نظر بعضی از لغت‌شناسان، برون مَفْعَل مشتق از ماده «کون»؛ «بودن و هستی» است. به نظر، بعضی دیگر مشتق از ماده «مکن» یعنی جایی که چیزی را در بر می‌گیرد. خلیل‌بن‌احمد گوید: «المکان مفعل من الکون، و لكثرته فی الکلام أجرى مجرى فعال^۳...» مکان بر وزن مفعل مشتق از «کون» به معنای هستی است و به جهت کثرت استعمال در کلام عرب بر وزن «فَعَال» بکار رفته است. اما راغب اصفهانی این نظر را به «قیل» نسبت می‌دهد و می‌گوید: «والمکان قیل اصله من: کان یکون» گفته شده که اصل واژه مکان از فعل کان یکون است

---

۱. ابن منظور، جمال‌الدین بن مکرّم، *لسان‌العرب*، ج ۱۳، ص ۳۶۵؛ طریحی، فخرالدین، *مجمع البحرین*،

ج ۶، ص ۳۰.

۲. شرتونی، سعید، *اقرب‌الموارد*، ذیل «مکن» و «کون»، واسطی، زبیدی، *تاج‌العروس من جواهر*

القاموس، ج ۱۸، ص ۴۹۱؛ حمیری، نشوان بن سعید، *شمس‌العلوم و دواء کلام‌العرب من الکلوم*، ج ۹،

ص ۵۹۲۶؛ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *مفردات راغب ذیل مکن*، جزء ۲، ص ۶۰۹.

۳. فراهیدی، خلیل بن احمد، *کتاب‌العین*، ج ۵، ص ۳۸۷.

اما در اثر کثرت استعمال این واژه، توهم شده که حرف «م» در واژه مکان جزو اصل کلمه است و لذا گفتند تمکَن، يتمكَن، تمكُن مثل واژه «مَسکن» که گفته «تمسکن»^۱

اما ثعلب این گفته را که مکان بر وزن «فَعَال» باشد را باطل می‌داند. وی می‌گوید: «ما قبول نداریم که مکان بر وزن «فَعَال» باشد؛ زیرا عرب گوید: در مکانت باش، از مکانت بپاخیز، و در جایت بشین این سخن عرب دال بر این است که مکان مصدر «کان» یا اسم مکان از «کان» است. وی گفت: در جمع مکان، امکانه آورده شده و با میم زایده آن مثل میم اصلی رفتار کرده‌اند؛ زیرا عرب گاهی حرفی را به حرفی دیگر تشبیه می‌کند...»^۲ «واژه» مکان با دیگر مشتقاتش ۳۲ مرتبه به معانی «جای، جایگاه، جایگزین و وضع و موقع» در قرآن کریم به کار رفته است که برخی از آنها به شرح زیر می‌باشد:

- «وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ» یعنی اگر تصمیم گرفتید که همسر دیگری به جای همسر خود انتخاب کنید.^۳

- «ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّى عَفَوْا» یعنی سپس نیکی (و فراوانی نعمت و رفاه) را به جای بدی (و ناراحتی و گرفتاری) قرار دادیم.^۴

- «وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكَ بِي شَيْئًا» یعنی و (به خاطر بیاور) زمانی را که جای خانه کعبه را برای ابراهیم آماده ساختیم (تا خانه را بنا کند و به او گفتیم: «چیزی را همتای من قرار مده.»^۵ به نظر نگارنده مکان مشتق از (مکن) است، به معنای جایی که چیزی را در بر می‌گیرد، چنانچه در آیات قرآن نیز همین معنا تاکید شده است.

۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، ص ۷۳۱.

۲. لسان العرب، ج ۱۳، ص ۴۱۴؛ راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص ۷۷۳.

۳. سوره نساء، آیه ۲۰.

۴. سوره أعراف، آیه ۹۵.

۵. سوره حج، آیه ۲۶.